

Андрій Кожанов

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРЕСИ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ (1989–1991 рр.)

Проаналізовано та вивчено специфіку процесу заснування друкованих періодичних видань Української Гельсінської спілки (далі – Української республіканської партії), Народного Руху України впродовж 1989–1991 рр.

Ключові слова: *Народний Рух України, неформальні видання, преса, Українська Гельсінська спілка, Українська республіканська партія.*

Криза політичної системи Радянського Союзу, процес перебудови спровокували формування нових поглядів і цінностей, що логічно втілювалися у низці неформальних груп, організацій та об'єднань. Друковані органи таких утворень стали основним засобом вираження ідей і цілей неформальних рухів, давали змогу консолідувати сили однодумців, здійснювати діалог із суспільством та владою. Неформальний громадсько-політичний рух заклав основи альтернативної журналістської та видавничої діяльності, визначив вектори розвитку української національно-демократичної періодики, впливав на її кадровий потенціал під час боротьби за незалежність і розбудову держави. Саме тому вивчення преси організацій, що стояли біля витоків української незалежності, є актуальною проблемою.

На сьогодні українські дослідники створили значний науковий доробок із проблем становлення української державності, руйнації тоталітарного режиму, ролі і місця демократичних об'єднань та їх друкованих видань кінця 80-х – середини 90-х рр. ХХ ст. в історії України. Поміж науковців, які приділили увагу окремим аспектам демократичного руху, проблемам вивчення відповідної преси, варто назвати В. Даниленка, В. Деревінського, В. Кіпіані, С. Костиєву, В. Здоровегу [1–5].

Мета статті – виявити особливості процесу становлення та розвитку періодичних друкованих видань національно-демократичних сил наприкінці 80-х – на початку 90-рр. ХХ ст.

Фактично з початку 1989 р. більшість громадсько-політичних заходів, влаштованих неформальними організаціями, супроводжувались і поширенням відповідної преси, різної за формою та якістю. Виготовлення та розповсюдження преси опозиційного характеру не стало явищем унікальним і характерним лише для 1989 р. У 1960–1989 рр. український “самвидав” репрезентовано журналами “Український вісник”, “Кафедра”, альманахом “Євшан-зілля” та ін. [6, с. 542]. Упродовж 1988 р. у Львові побачили світ мінімум два друковані видання Української Гельсінської спілки (УГС): спецвипуск львівської обласної філії УГС та громадського комітету захисту І. Макара “Інформаційний бюлетень”, а також “Листок прес-служби УГС” [7, арк. 16].

Комплекс досліджуваної преси зразка 1988 – початку 1989 рр. становлять відносно нечисленні листівки, бюлетені, журнали, газети, альманахи, різні за способом поширення та виготовлення. Найчастіше це машинописні, навіть рукописні видання, що їх копіювали за допомогою технічних засобів і поширювали серед активістів громадських організацій, наближених до цих кіл осіб під час масових заходів. Однією з перших політизованих організацій, що систематично займалася видавничою діяльністю, стала Українська Гельсінська спілка (з 29 квітня 1990 р. Українська республіканська партія (УРП)). Структурою спілки передбачалися відповідні підрозділи. Зокрема, у січні 1989 р. пресову службу УГС очолив В. Чорновіл, а інформаційний центр – Є. Пронюк. Серед друкованих видань УГС у цей час треба зазначити: “Український вісник”, “Експрес-УВ”, “Прес-листок УГС”, щотижневу газету “Голос України” [8, арк. 2].

Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ) в намаганнях дискредитувати дійових осіб національно-демократичного руху, дуже часто, самі того не бажаючи, сприяв популяризації неформальних видань, надавав їм опосередковану можливість публічно заявити про себе. Показовим є приклад з “Українським вісником”, членів редколегії якого неодноразово піддавали критиці у провідних засобах масової інформації. Згадуючи особливості цієї “пропагандистської кампанії”, В. Чорновіл у листі до голови Львівського обласного комітету з радіомовлення і телебачення п. Шайдецького зазначав, що за два місяці кампанії проти членів редколегії підготовлено понад двадцять сюжетів на телебаченні та радіо, публікацій у газетах, десятки зборів та підписних кампаній на підприємствах і в установах. “Це принесло позитивні результати, – зазначав редактор журналу, – незалежний громадський журнал “Український вісник” дістав широку рекламу,

кількість наших авторів і симпатиків значно зростає. Читачі й слухачі, що в роки застою і безгласності добре засвоїли науку читати «між рядками», змогли хоч трохи познайомитися з вашими оцінками і поглядами» [6, с. 87].

З кінця 1989 – початку 1990 рр. простежується стрімке зростання кількісних і територіальних показників досліджуваної періодики. Зазначена тенденція пов'язується автором з початком передвиборчої кампанії. Напередодні виборів до Верховної і місцевих Рад УРСР друковані органи УГС (УРП), Народного Руху України (НРУ) та інших неформальних організацій, переслідуючи цілком конкретні цілі (пропаганда власних програмних ідей, агітація за підтримуваних кандидатів), активно звертаються до проблем суспільно-політичного, економічного, екологічного, історичного характеру. Таке тематичне “поглиблення” преси максимально ефективно сприяло розширенню електоральної бази. Зокрема, в той час структурами НРУ, УГС, представниками Демблоку створено низку відповідних друкованих “видань-агітаторів”, які слугували альтернативним джерелом інформації для громадськості про хід та підсумки виборчих змагань, містили агітаційні матеріали про кандидатів, що їх підтримували. Наприклад, НРУ сформовано так званий Центр координації виборів, у рамках якого діяло агентство “Рух-інформ” та низка бюлетенів, газет (“За народний парламент”, “Оглядач подій”, “Рух-інформцентр”, “Досвітні вогні”, “Народна дума”, “Вісник виборця” та ін.) [9, арк. 12]. Специфічною рисою таких видань є нетривалість функціонування через цілком конкретне призначення, що природно зумовлювало їх закриття (хоча й не завжди) після завершення виборчої кампанії.

Виключну роль у процесі розвитку преси досліджуваного напрямку відіграли дві ключові події в політичному житті Української РСР. По-перше, це вибори навесні 1990 р. У результаті виборів національно-демократичні сили, формально не отримавши цілковитої перемоги, здобули представництво на найвищому рівні політичної ієрархії, що суттєво поліпшувало умови для видавничої діяльності в подальшому. По-друге, 12 червня 1990 р. прийнято Закон СРСР “Про пресу та інші засоби масової інформації”, який заклав правову основу легальної діяльності більшості друкованих видань, зрівнявши у правах їхніх засновників, проголошував неприпустимість цензури та монополії на засоби масової інформації [10].

Уявлення про масштаби та географічні межі поширення періодичних видань НРУ, УГС, УРП можна сформувати на основі таблиці, складеної за матеріалами каталогу газетних фондів Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського [11], каталогу відділу періодичних видань Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника [12] та Центрального державного архіву громадських об'єднань України:

Друковані видання НРУ, УГС та УРП упродовж 1989–1991 рр.

Назва області	Кількість видань, заснованих НРУ			Кількість видань, заснованих УГС-УРП		
	1989 рік	1990 рік	1991 рік	1989 рік	1990 рік	1991 рік
1. АР Крим	–	–	–	–	–	–
2. Вінницька	–	4	2	–	–	–
3. Волинська	1	1	–	1	1	–
4. Дніпропетровська	1	3	–	–	2	1
5. Донецька	–	–	–	–	–	–
6. Житомирська	–	–	2	–	–	–
7. Закарпатська	–	3	–	–	–	–
8. Запорізька	2	3	–	1	2	–
9. Івано-Франківська	1	1	–	–	3	–
10. Київська	9	9	2	2	10	2
11. Кіровоградська	1	–	–	–	–	–
12. Луганська	–	1	–	–	–	–
13. Львівська	4	3	1	2	4	1
14. Миколаївська	1	–	–	–	–	1

15. Одеська	–	1	–	–	–	–
16. Полтавська	–	7	–	–	1	–
17. Рівненська	1	–	1	1	–	–
18. Сумська	1	2	1	–	–	–
19. Тернопільська	–	3	2	–	1	–
20. Харківська	3	–	–	–	3	–
21. Херсонська	1	2	–	–	1	–
22. Хмельницька	1	3	–	–	1	1
23. Черкаська	2	6	1	–	2	–
24. Чернівецька	1	1	–	1	1	1
25. Чернігівська	2	–	1	–	2	1
<i>Загальна кількість</i>	32	53	13	8	34	8

Через об'єктивні причини таблиця не дає вичерпних даних, лише приблизні показники досліджуваної періодики. Робота над пошуком та каталогізацією неформальної преси триває у провідних наукових установах України, на рівні аматорського колекціонування. Динаміка розвитку преси досліджуваного напрямку дає змогу простежити процес її кількісного, територіального зростання впродовж 1989–1990 рр. та спад цього процесу на 1991 р. Пік зростання збігається із кризовими явищами в економіці й політиці держави (спад виробництва, криза офіційної доктрини, масовий вихід комуністів з лав КПУ). Спад збігається із закінченням процесу формування територіальної системи друкованих органів національно-демократичних організацій і досягненням їхньої кінцевої мети – проголошенням державної незалежності України.

Щодо умов розвитку, варто зазначити, що, незважаючи на гарантовані законом права, значний адміністративний ресурс КПУ суттєво впливав на діяльність опозиційної преси. Основними проблемами демократичних друкованих видань стали відсутність доступу до поліграфічної бази, брак професійних кадрів і матеріально-технічного забезпечення. Разовий наклад значної частини видань зазначеного напрямку обласного та міськрайонного рівнів рідко перевищував 1000 примірників. Винятком становили центральні друковані органи НРУ, УРП республіканського рівня (наприклад, “Народна газета”, “Самостійна Україна”), наклад яких сягав понад 10 тис. примірників. Найчастіше національно-демократичні видання планувалися як періодичні, але через об'єктивні причини діяли як продовжувані, тобто без чітко визначених відтинків часу, виходячи з економічних і політичних можливостей. Фінансову базу складали добровільні пожертви та внески членів відповідних організацій, прибутки від комерційної діяльності.

Таким чином, упродовж 1989–1991 рр. мережа друкованих видань УГС, УРП, НРУ охопила практично всю територію країни, попри економічні труднощі та деструктивний вплив влади. Це, безсумнівно, відіграло важливу роль у процесі демократизації українського суспільства. Преса Руху, УГС, УРП значною мірою сприяла утвердженню державного суверенітету України. Мережа досліджуваних періодичних видань відзначалася високою щільністю, вони діяли на республіканському, обласному, районному, міськрайонному рівнях, підприємствах, навчальних закладах тощо. Опинившись перед загрозою втрати контролю над суспільною думкою, ЦК КПУ на перших порах вдався до силових методів боротьби з опозиційною пресою. З метою стримати розповсюдження “самвидавівської” періодики в Україні, підконтрольні правлячій партії правоохоронні органи проводили кампанії опломбування ксероксних апаратів, арештовували наклади опозиційних видань, затримували громадських розповсюджувачів. Значна роль у цій боротьбі відводилася й обласним управлінням КДБ. З проголошенням незалежності України становище національно-демократичної преси кардинально не змінилося. Де-юре преса отримала можливість незалежного розвитку, гарантію захисту від різного роду цензури. На практиці друковані видання НРУ та УРП у тогочасній політичній кон'юктурі визначилися як опозиційні, що значною мірою й окреслювало складні умови їх подальшого розвитку.

Перспектива подальших пошуків полягає у необхідності наукового осмислення умов розвитку національно-демократичної преси у незалежній Україні, аналізу потребує й характер взаємовпливу зазначеної періодики та суспільно-політичних процесів у державі.

Література

1. Даниленко В. М. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. / В. М. Даниленко, М. К. Смольницька // Український історичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 4–23.
2. Деревінський В. Журнал “Український вісник” (1987–1989 роки) / В. Деревінський // Українознавство. — 2009. — № 3. — С. 204–207.
3. Кіпіані В. Видавнича діяльність Української Гельсінської спілки / В. Кіпіані // Молода нація. — 2011. — Спецвипуск. — С. 46–48.

4. Костилова С. О. Становлення і розвиток друкованих засобів масової інформації новітньої України (друга половина 80-х – 90-ті рр. XX ст.) : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Світлана Олександрівна Костилова. — Донецьк, 2004. — 477 с. Здорова В. Преса і влада / В. Здорова // Українська періодика: історія і сучасність : тези доп. і повід. Всеукр. наук.–теорет. конф. (9–10 грудня 1993 р.) // ред. кол. : М. М. Романюк (відп. ред.) та ін. — Львів, 1993. — С. 3–5.
6. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. XX ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці незалежності України / [упор. В. М. Даниленко, Н. Ф. Васильєва, С. А. Кокін, О. А. Лошицький, М. К. Смольницька, Л. Ф. Шепель, О. В. Янковська] / Національна академія наук України, Інститут історії України НАН України; Галузевий державний архів Служби безпеки України. — К. : Інститут історії України НАН України, 2011. — 626 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (ЦДАГО України), ф. 271, оп. 2, спр. 2, 72 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 271, оп. 2, спр. 10, 8 арк.
9. ЦДАГО України, ф. 270, оп. 2, спр. 3, 59 арк.
10. О печати и других средствах массовой информации. Закон Союза Советских Социалистических Республик. — Москва, 1990. — 16 с.
11. Неформальна преса в Україні (1988–1991) : Каталог за матеріалами газетних фондів Національної наукової бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — К. : Смолоскип, 2001. — 144 с.
12. Українська преса (1990–1995 рр.) : [Каталог] В. О. НАН України. Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка; уклад. Ю. О. Романишин та ін.; ред. Я. Карделяр. — Львів : Б/в, 2004. — 265 с.

The article is analyzed and studied the specifics of founding periodicals Ukrainian Helsinki Union (late on – Ukrainian respublikanska partiya), Narodny Rukh of Ukraine for 1989–1991.

Keywords: Narodny Rukh of Ukraine, informal publications, the press, Ukrainian Helsinki Union, Ukrainian respublikanska partiya.